

şiyetü's-şuğrâ 'alâ Maḳûlâtı's-Sücâ'î adlı eserleriyle birlikte basılmıştır (Kahire 1282, 1303, 1328). 2. *Hâşiye 'alâ Maḳûlâtı'l-Büleydî*. Muhammed el-Büleydî'nin yine kategorilere dair *Risâle fi'l-Maḳûlâtı'l-'aşr'*ine yazdığı bu şerh de Kahire'de basılmıştır (1328). 3. *Hâşiye 'alâ Şerhi Şeyh'i'l-İslâm Zekerıyyâ el-Ensârî 'alâ metni İsâgüci fi'l-manḥik*. Esrûddin el-Ebherî'nin *İsâgüci* adlı mantık kitabına Zekerıyyâ el-Ensârî tarafından yapılan şerhin hâşiyesidir. 1321'de Kahire'de basılmıştır. 4. *Hâşiye 'alâ Şerhi't-Tehzib*. Sa'deddin et-Teftâzânî'nin *Tehzibül-manḥik ve'l-kelâm* adlı eserine Ubeydullah b. Fazl el-Habîsî'nin yazdığı *Tezhîb* adlı şerhin hâşiyesi olup üçü bir arada Bulak (1296) ve Kahire'de (1318) basılmıştır.

Dini ilimler. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Celâl el-Mahallî 'alâ Cem'ül-cevâmi'*. Tâceddin es-Sübkî'nin usûl-i fıkha dair *Cem'ül-cevâmi'* adlı eserine Celâeddin el-Mahallî'nin yazdığı şerhin hâşiyesi olup Kahire'de basılmıştır (I-II, 1316, 1358).

Attâr'ın bunlardan başka henüz neşredilmemiş eserleri de vardır. Bunlar arasında, Türkiye'de bulunduğu yıllarda Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin *kesb** görüşüne dair yazdığı *Tuḥfetü'ğaribil-vaṭan fi taḥkiki nusreti's-şeyh Ebi'l-Hasan'ı*, Muhammed el-Mar'aşî'nin münazara âdâbına dair kitabını şerhettiği *Hâşiye 'ale'r-Risâleti'l-velediyye fi âdâbi'l-baḥş ve'l-münazara'sı* ve astro-nomiye dair *Risâle fi keyfiyeti'l-'amel bi'l-uşurlâb'ı* zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ali Paşa Mübârek, *el-Hıta'û't-Tevfikiyye*, Kahire 1980, IV, 82-85; Philip Di Tarrâzi, *Tārḥu's-şahâfeti'l-'Arabıyye*, Beyrut 1913, I, 128-130; Serkis, *Mu'cem*, II, 1335-1337; *Hedıyyetü'l-'arîfîn*, I, 301; C. Zeydan, *Âdâb* (Dayf), IV, 232; Kehlâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, III, 285-286; a.mlf., *el-Müstedrek*, Beyrut 1406/1985, s. 204; Brockelmann, *GAL*, II, 473; *Suppl.*, II, 720; Ömer ed-Desûkî, *Fi'l-Edebi'l-hadîs*, Kahire 1961, I, 41-43; Şüyüḥu'l-Ezher (nşr. Vezâretü'l-İlâm), Kahire, ts., s. 23-24; Halil Mardem Bey, *A'yânü'l-karni's-şâlis 'aşer*, Beyrut 1977, s. 155-157; G. Delanoue, *Moralistes et politiques musulmans dans l'Egypte du XIXe siècle* (1798-1882), Kahire 1982, II, 344-357, 614-617; *el-Ezherü's-şerif fi 'idihi'l-elf*, Kahire 1403/1983, s. 245; Akkâd, *Abkariyyü'l-islâh ve't-ta'lim el-üstâz el-imâm Muhammed 'Abduh*, Kahire, ts., s. 51-64; Ziriklî, *el-A'lam* (Fethullah), II, 220; F. De Jong, "The Itinerary of Ḥasan al-'Attâr (1766-1835): A Reconsideration and its Implications", *JSS*, XXVIII/1 (1983), s. 99-128; "Attâr", *İA*, II, 12-13; H. A. R. Gibb, "al-'Attâr", *EL²* (İng.), I, 755.

HULUSİ KILIÇ

ATTÂR, Muhammed b. Hasan

(bk. İBN MİKSEM el-ATTÂR).

ATÜFETLÜ

Osmanlılar'da
resmî yazışmalarda kullanılan
bir hitap şekli.

Kelime, "pek esirgeyici, çok şefkatli ve merhametli" anlamına gelen atûfun masdar şekline Türkçe "lü" ekinin eklenmesiyle türetilmiştir. Önceleri, genellikle yüksek mevkide bulunan bir kimseye yazılan özel veya resmî yazılarda gelişigüzel kullanılmıştır. Tanzimat'tan sonra memuriyet rütbeleri ve resmî yazışmaların şekilleri bir nizama bağlanırken bu unvanın kimler için kullanılacağı da tesbit edilmiştir. 1846'da bâlâ* rütbesinin ihdasından sonra bu rütbeyi haiz olanlar için kullanılması kararlaştırılmıştır. İlk zamanlarda bâlâ rütbesini alanlarla vezirler, mâbeyn başkâtibi, serkurenâ ve seraskerlik makamına gelmiş vükelâ için kullanılmakta iken daha sonra sadece bâlâ rütbesine münhasır kalmıştır. Ancak zamanla kazaskerlerle birinci ferikler için de kullanılmıştır. Bâlâ rütbesini alanlara yazışmalarda "atûfetlü beyefendi hazretleri", "atûfetlü efendim hazretleri" şeklinde hitap edilirdi.

BİBLİYOGRAFYA :

Lutfî, *Tarih*, VIII, 92-93; Mehmed Süreyyâ, *Nuhbetü'l-vekâyi*, İstanbul 1292, I, 159; *Devlet Salnâmesi* (1264), s. 146-147; (1269), s. 46-97; M. Cavid Baysun, "Bâlâ", *İA*, II, 262-263.

FERİDUN EMECEN

ATÜFİ, Hayreddin Hızır

(ö. 948/1541)

Osmanlı tefsir ve hadis âlimi, vâiz.

Kaynaklarda Kastamonî ve Merzifonî nisbeleriyle yer alan Atûfî'nin babasının adı Mahmud'dur. Aslen Merzifonlu olduğunu bizzat kendisi bazı eserlerinde belirtmiştir. Kastamonî nisbesinin hangi sebeple kullanıldığı hakkında bilgi elde edilememiştir. Devrinin tanınmış âlimlerinden Bahşî Halîfe'den tefsir ve hadis, Amasyalı Mevlânâ Abdî'den ilm-i meânî, Kadızâde'nin torunu meşhur riyâziyeci Kutbüddin Muhammed'den riyâziye, Bursalı Mevlânâ Hoca-zâde'den usul ve Efdalzâde'den fıkıh okudu. İlmî şöretinden dolayı Sultan II. Bayezid onu saray hizmetilerine hoca tayin etti. Bir

müddet sonra İstanbul camilerinde vaaz edip tefsir okutmayı daha faydalı görek saraydaki görevinden ayrıldı. Günde 50 akçe ücretle başladığı bu yeni görevinde zamanla günde 80 akçe ücrete kadar terfi etti. Daha sonra bu görevi de bırakarak evine çekildi ve kitap telifle meşgul oldu. Atûfî Eyüp'te vefat etti ve kendi evinin civarına defnedildi.

Tefsir, hadis, tıp, mantık ve kelâm ilimlerine dair çoğu şerh ve hâşiye mahiyetinde olmak üzere on beş kadar kitap yazan Atûfî'nin belli başlı eserleri şunlardır: 1. *Hâşiye 'alâ Tefsiri Keşşâf* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 263). 2. *Hâşiye 'alâ Tefsiri Beyzâvî* (Süleymaniye Ktp., Beşir Ağa, nr. 25). 3. *Keşfü'l-Meşârık*. Radiyyüddin es-Sâgânî'nin hem *Şahîh-i Buḥârî* hem de *Şahîh-i Müslim*'de bulunan hadisleri bir araya getirdiği *Meşâriku'l-envârı'n-nebeviyye* adlı eserinin şerhidir. Bu eserin müellif hattıyla 516 varaklık yegâne nüshası Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 230). 4. *el-Cevheretü'l-cinâniyye fi mesâ'ili'l-îmâniyye* (TSMK, III. Ahmed, nr. 607). 5. *el-Enzâr fi şerhi ba'zi'l-eḥâdis ve'l-aşâr*. *Meşârik* şerhinden müellifin bizzat yaptığı seçmelerden meydana gelen bir eserdir (Süleymaniye Ktp., Şehzade Mehmed, nr. 8/1). 6. *Mir'âtü'r-rû'yâ*. Hz. Peygamber'in, "Rû-

Atûfî'nin *Keşfü'l-Meşârık* adlı eserinin müellif hattı ile ilk sayfası (Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 230)

yada beni gören gerçekten görmüştür; çünkü şeytan benim suretime giremez" (Buhârî, "İlim", 38, "Edeb", 109, "Ta'bir", 10; Müslim "Rû'yâ", 4, 7) meâlindeki hadisinin şerhinden ibarettir. Kaynaklarda zikredilen bu eserin herhangi bir nüshasına henüz rastlanmamıştır. 7. Ravzû'l-insân fî tedâbiri'l-ebdân (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3569). Tıpla ilgili hadislerin şerhine dairdir.

BİBLİYOGRAFYA:

Taşköprizâde, eş-Şekâ'îk, s. 416-417; Mecdî, Şekâik Tercümesi, s. 415; Kâmûsü'l-â'lâm, IV, 3161; Sicill-i Osmânî, II, 314; Osmanlı Müellifleri, I, 355-357; Brockelmann, GAL Suppl., II, 639; Hediyyetü'l-Ârifin, I, 346; Kehhâle, Mu'cemü'l-mü'ellifin, IV, 101; Bilmen, Tefsir Tarihî, II, 642-643; Sadık Cihan, "Hayreddin Hızır b. Mahmud b. Ömer el- 'Atûfî «Kastamonî» ve Hadis Eserleri", İİFD, III (1979), s. 65-72; TDEA, I, 228.

İSMAİL L. ÇAKAN

ATVÂR-ı DİL

(اطوار دل)

Tasavvufta kalbin sadr, kalb, şegaf, fuâd, habbetü'l-kalb, süveydâ ve mühcetü'l-kalben ibaret yedi tavrı (bk. KALB).

ATVÂR-ı SEB'Â

(الاطوار السبعة)

Nefsin emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, marziyye ve kâmile den ibaret yedi tavrını ifade eden bir tasavvuf terimi (bk. LETÂİF-i HAMSE; NEFİS).

AV

İlk insanların yiyecek et ve giyecek post ihtiyaçlarını sağlamak için başlattıkları av, medeniyetin gelişmesine paralel olarak bir geçim vasıtası olmaktan çıkmış, bir spor ve eğlence halini alıp özellikle süreklilikte avı şeklinde Eskiçağ ve Ortaçağ hükümdarlarının askerî tâlim yerine uyguladıkları bir sportif oyun durumuna gelmiştir. Kişilerin tek başlarına veya gruplar halinde yaptıkları av bugün bütün medenî dünyada bir spor olarak kabul edilmekte, ancak hayvanların neslini tüketmek ve millî servetleri heba etmek gibi sebeplerle bazı kısıtlamalara tâbi tutulup özellikle hayvanların üreme mevsimlerinde yasaklanmaktadır. Balık, sünger, inci gibi deniz ürünle-

ri avcılığı ise amatör zevklerin ötesinde profesyonel bir geçim yolu olarak kalmıştır. Kara avcılığı yalnız spor ve eğlence haline dönüşmüş olmakla birlikte XX. yüzyılın başlarına kadar kırsal alanda yaşayanlarla göçebelerin önemli bir gelir kaynağını oluşturmuştur. Bugün de bazı Afrika, Avustralya ve Güney Amerika kabileleri geçimlerini yine avcılıktan temin etmektedirler. Avcılık bir spor olarak kabul edilmekle beraber birçok toplumda, özellikle can almayı ve can yakmayı câiz görmeyen müslümanlar arasında insanî açılardan tartışma konusu olmuştur. İslâm dini avcılığa izin vermiş, fakat daima ihtiyaç durumunu göz önünde tutarak zevk için cana kıymaya engel olmak istemiştir.

Tasvirî Sanatta Av. Tasvirî sanatta sahne özelliği gösteren ilk resimler Paleolitik devir mağara duvarlarında bulunan av kompozisyonlarıdır. Aynı şekilde mağara duvarlarında görülen, sahne teşkil etmemiş ilk münferit resimlerle mağara zeminlerinde bulunan taş veya kemikten yapılmış ilk heykeller de yabanî öküzü, yabanî at ve geyik gibi yine avla ilgili hayvan figürlerinden ibarettir. Bu durum, ilk insanların temel ihtiyaç maddelerini oluşturan et ve postu temin etmek için verdikleri savaşı, hayatlarının resmedilmeye değer en önemli hadisesi olarak gördüklerini ortaya koymaktadır. Daha çok Büyük Sahra'da ve İspanya ile Fransa'nın günümüzden 10.000-40.000 yıl öncesine giden Magdalenyen çağ mağaralarında rastlanan resimlerde, çıplak insanlar ellerindeki ok ve yaylarla geyik sürüsü gibi hayvan kümelere saldırırken gösterilmişler ve özellikle insanlar, çok daha yakın çağlara ait donuk insan figürleriyle mukayese edilemeyecek derecede hareketli resmedilmişlerdir (Parrot, s. XII; Mutlu, rs. 17-19). Anadolu ve bütün Ön Asya'nın en eski av sahneleri ise Neolitik devre (m.ö. VII-V. binyıllar) ait Çatalhöyük Mâbedi'nin duvarlarında görülmektedir (Mellaart, lv.

54-57, 61-64). Bunlar yine ellerindeki ok ve yaylarla geyik sürüsüne saldırmış insanları gösteren son derece hareketli resimlerdir; ayrıca avdan sonraki şölen veya dinî tören de canlandırılmıştır. Arkeoloji âleminde dünyanın en eski büyük boy kabartması olarak bilinen Uruk'ta bulunmuş milâttan önce III. binyılın başlarına ait bir granit stel de yine dünyanın ilk resimleri gibi bir av sahnesi sergilemektedir ("Aslan avcılar"; Parrot, rs. 92; Lloyd, rs. 17). Sahnenin figürleri, biri mızrakla diğeri ok-yayla aslan avlayan iki kişidir. II. binyıldan itibaren ise bütün Ön Asya'da en çok itibar edilen tasvirî sanat motifleri avcılık üstüne olmuş, özellikle Mısır, Hitit ve Asur krallarıyla aristokratları savaş arabaları üzerinde aslan avlarken resmedilmişlerdir.

Köpeğin Neolitik devrin başından beri evcilleştirilmiş olmasına rağmen ilk av sahnelerinde tasvirine rastlanmamaktadır. Bu duruma bakarak köpeğin av sırasında işe yarayacak derecede terbiye edilmesinin çok daha sonraki yıllarda gerçekleştirildiğini tahmin etmek mümkündür. İran'da ve Mezopotamya'da ele geçirilmiş IV. binyıla ait boyalı seramik ve mühür baskıları üzerinde tek başlarına veya koyun ve keçilerle beraber bulunan köpek figürlerine rastlanmakta ise de (Lloyd, s. 25; Goff, rs. 522-532) av sahnesinde yer almadıkları için bunların av köpeği olup olmadıkları anlaşılamamaktadır. Köpeğin yardımcı av hayvanı olarak kullanılması ancak milâttan önce I. binyıl Asur kabartmaları ile belgelenilebilmektedir. Eskiçağ'ın en başarılı resmedilmiş av sahneleri kabul edilen fevkalâde gerçekçi bir yabanî at sürüsünün oklarla avlanması kabartmasında, boyunları tasmalı iri kurt köpeklerinin atlara saldırdıkları görülmektedir.

Şahin cinsi yırtıcı kuşların yardımcı av hayvanı olarak kullanılmalarının ise sandığından çok daha eskilere gitmesi gerekir (krş. Ögel, s. 209). Mısır sanatının en eski tasvirî eserlerinden biri ola-

Asurlular'a ait
yabanî
at avı
kabartması
(Lloyd,
rs. 169)